

II. INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF MOUNT ARARAT AND NOAH'S ARK

II. ULUSLARARASI AĞRI DAĞI VE NUH'UN GEMİSİ SEMPOZYUMU

Edited by - Editör
OKTAY BELLİ

**“II. INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF MOUNT ARARAT AND NROAH’S ARK
II. ULUSLARARASI AĞRI DAĞI VE NUH’UN GEMİSİ SEMPOZYUMU”**

Ağrı Valiliği'nin Ev Sahipliğinde; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, ÇEKÜL Vakfı ve TMMOB Mimarlar Odası Van Şubesi'nin Organizasyonu ile 08-10 Ekim 2008 Tarihleri Arasında Doğubayazıt'da Kültür Merkezi Konferans Salonu'nda Gerçekleştirilmiştir.

© Yayın Hakları

Prof. Dr. Oktay BELLİ

Proje Yapım

KaraKutu

Cağaloğlu Yokuşu Karvar İş Hamı No: 6/8, Kat: 4
Eminönü-İstanbul/TÜRKİYE
Tel: +90 0212 519 83 74 Faks: +90 212 519 83 77
www.karakutuyayinlari.com
e.posta: karakutu@karakutuyayinlari.com

İç Tasarım ve Uygulama

Burhan Maden

Kapak Resmi

Büyük ve Küçük Ağrı Dağı (O. Belli)

Kapak Tasarım ve Uygulama

Hüseyin Özkan

Baskı ve Cilt

Ebru Matbaacılık

Organize San. Bölgesi Atatürk Cad. No: 135
İkitelli-İstanbul/TÜRKİYE
Tel: +90 212 671 93 70

İlk basım 2009, İstanbul

Ağrı Valiliği Kültür Yayınları Nr. 9

Tüm Hakları Saklıdır. Kaynak Belirtmek Koşulu ile Yararlanılabilir.

ISBN: 978 - 605 - 378 - 103 - 5

Bu Kitap Ağrı Valiliği İl Özel İdaresi'nin maddi katkılarıyla bastırılmıştır.
Kitapta Yer alan Makalelerin Her Türlü Bilimsel ve Yasal Sorumluluğu Yazarlarına Aittir.

Bandrol uygulamasına ilişkin ulusal ve esaslar hakkındaki yönetmeliğin 5. maddesinin 2. fıkrası gereğince,
bandrol taşıması zorunlu değildir.

EYYÜBİLER'İN GÜRCİSTAN VE AZERBAYCAN'A AÇILMALARINDA SÜRMARİ KALESİ'NİN ROLÜ

GİRİŞ

Surmârî Kalesi, İğdır il merkezinin 25 km. batısında, Tuzluca ile İğdır arasında, Aras ırmağının güneyinde, bugünkü İğdır-Tuzluca karayolunun Tuzluca istikametinde sağda, ovaya hâkim bir tepe üzerinde yer almaktadır. Sürmeli Kalesi'ni kimler tarafından, hangi tarihte yaptırdığı bilinmemektedir.

Surmârî Kalesi 1044 yılında Ani Bagratlıları'nın elinde iken X. yy.dan beri fasılalarla bölgede egemen olan Gence ve Dvin Şeddadîleri'nin eline geçmiştir. Bu sırada Şeddadîlerin başında el-Leşkeri Ali b. Musa Leşkeri (H.425-440/ M.1034-1049) bulunuyordu. Bölge 1047 yılında Bizans'ın işgaline uğramıştır. 1053 yılında 60 bin kişiden oluşan büyük bir Selçuklu ordusu Surmârî'ye saldırarak birçok Ermeni'yi öldürmüştür. Surmârî Kalesi, sultan Alparslan zamanında oğlu Melikşah ve vezir Nizamülmülk tarafından 1064 yılında Bizanslılardan kurtarılarak tekrar İslam hâkimiyetine almıştır. Bu kalede akarsular (Aras'tan alınan sular) ve bostanlar vardı.

Melikşah, 1080 yılında Emir Ahmed, Abu Yakub ve İsa Böri komutasına bir ordu vererek Gürcistan kralı II. Giorgi üzerine gönderdi. Bu Selçuklu kuvvetleri Kars, Oltu ve Erzurum'u geri aldılar. Bu dönemde Kars ve Surmârî'de kurulu bulunan emir-

likle Şeddadîler arasındaki yakınlığın pekişmesi adına Şeddadî emiri Mahmud b. Fadlun'un bu emirlikten bir prensesle evlendiği görülmektedir.

1131 yılından sonra merkezi Ahlat olan Sökmenliler, Sürmeli Çukuru ile birlikte Kars ve Kağızman Bölgeleri'ni de ele geçirdiler. Kars ilinde ele geçen kitabelerden ve İslam kaynaklarından Erzurum ve Ahlat emirliklerinden ayrı olarak Kars Emirliği ve Surmârî Emirliği'nden bahsedilmektedir.

XII. yy.da Surmârî Kalesi'nin gene Şeddadî emirlerinin yönetiminde oldukları görülmektedir. 1156 yılında Şeddadîler'in Ani kolu tahtına geçmek isteyen Fadlun, ağabeyi Fahreddîn Şeddad'ı şehirden kaçırıp yönetimi eline aldı. Fahrettin Şeddad da burada kalmayarak Surmârî'ye gitti. Zira o sırada Surmârî kalesi dayısının elinde bulunuyordu. Minorsky, Fahreddîn Şeddad'ın dayısının adının İbrahim olduğunu kaydetmektedir. Bu dönemde Surmârî Kalesi, çoğunlukla Kars'la birlikte anılmaktadır. Örneğin H. 518 ve 556 yılındaki olaylar.

1161'de Gürcülerin Kars ve çevresini istila etmeleri üzerine bölgedeki İslam hükümdarlarının onlara karşı düzenledikleri ve sonucunda yenildikleri karşı saldırıda, ordunun içinde yer alan emirlerden

(*) Ahmet DEMİR, Eğitimi-Tarihçi, Şanlıurfa, TÜRKİYE e-posta: ademir63@yahoo.com

SURMARİ KALESİ

bir de Sürmari emiri idi. II. Sökmen, Devletsah, Azerbaycan atabeyi İldeniz ve Irak Selçuklu sultanı Arslanşah, 1163 tarihinde sayısı elli bini aşkın büyük bir orduyla Gürcistan topraklarına girdiler, şehirlerini yağma edip kadın ve çocuklarını esir aldılar. Yaklaşık bir ay süren savaşlar neticesinde Gürcüler ağır kayıplar verdiler. Müslüman askerleri; ihtida eden, fakat bunu soydaşlarından gizleyen bir Gürcü askerin yardımıyla büyük bir zafer kazandılar ve zengin ganimetlerle ülkelerine döndüler.

1200 yılında Ani, Kürd kökenli Hıristiyan Zakarid generallerinden olan Zakare ve İvan tarafından alınır ve Kraliçe Tamar'a yurtluk olarak verilir. Harzemiler bu bölgeye geldiklerinde Dvin, İvan tarafında yönetilmektedir ve Ani'yi kardeşi Zakare'nin oğlu Şehinşah (Sargis)'e verir. Kogovit, Ani, Sürmârî, Bagrevand ve Lori, Zakare ve oğlu Şehinşah'ın egemenliğine geçer. İvan, bir meseleden dolayı ülkesindeki tüm dini liderleri toplantı için çağırır. Bunların arasında Dvin kadısı ile Sürmârî şeyhi de yer almaktadır.

A. EYYÛBİLER'İN GEÇİRMESİ

1185 tarihinde Ahlât ülkesi hükümdarının ölümü üzerine, Ahlât halkının Sultan Selaheddin'i bölgeyi ele geçirmesi için davet edince, sultan Doğu Anadolu Seferi'ne çıktı. Başta Meyyafarkin olmak üzere bölgenin önemli bir kısmını denetim altına almasına rağmen Ahlât'ı ele geçiremedi. Sultan kontrolü altına aldığı Meyyafarkin ve diğer yerlerin idaresine emirlerinden Sunkur el-Hilatî'yi tayin etti. Ertesi yıl bölgenin idaresini yeğeni Takiyyüddin Ömer'e verdi. Takiyyüddin Ömer 1191'de bölgeye geldiği zaman Âmid'in kuzeyinde ve Meyyâfârkin'in kuzeybatısındaki Siverek ve Hani'yi zaptetti. Ahlât hükümdarı Bektemür onunla savaştıysa da askerinin çokluğuna rağmen yenilip Ahlat'a çekilmek zorunda kaldı. Takiyyüddin Ömer şehri kuşattı; fakat alamayacağını anlayıp Malazgirt'e yöneldi ve orayı muhasara etti. Erzurum Melikesi Mama Hatun da askeriyle, Takiyyüddin Ömer'e yardım etmek için gelmişti. Fakat Takiyyüddin Ömer kuşatma sırasında vefat etti. Böylece Ahlat ülkesi Sultan Selaheddin döneminde ele geçirilemedi.

1207 yılında Kars Gürcülerin eline geçmiştir. Aynı yıl, Ahlât ülkesi, büyük Eyyûbî sultanlarından Melikü'l Adil Seyfeddin Ebubekir döneminde Eyyûbî topraklarına katıldı. Sultan, oğlu Melikü'l Evhad Necmeddin Eyyûb'ü, bölgeyi ele geçirmekle görevlendirmişti. 1207'de Ahlât hükümdarı Balaban'ın müttefiki Erzurum hâkimi Tuğrulşah tarafından öldürülmesi üzerine Ahlâtlılar Necmeddin Eyyûb'ü Ahlat'a davet etti; Meyyafarkin Eyyûbileri meliki de, bölgeye gelerek bütün şehir ve kalelerini kontrolü altına aldı.

B. EYYÛBİLER'İN GÜRCÜLER'LE İLİŞKİLERİ

Bölgenin Eyyûbî tabiiyetine girmesinden bir müddet sonra kontrol altına alınan kalelerden biri de Sürmârî Kalesi'dir. Bu kale Sürmârî Beyliği'nin merkezi konumundaydı. Bu beylik, Pasinler aşağısındaki bütün Aras boyu ile Kağızman Deresi, Sürmeli Çukuru ve Aras'ın solundaki Serdarabat Ovası'na kadar yayılan alanları yönetimi altında bulunduruyor, beyliğin başında Şerafeddin Azdera/Ejder ile oğlu Hüsameddin Hızır bulunuyordu.

Eyyûbiler'in Melikü'l Eşref Muzafferüddin Musa döneminde Gürcülerle geliştirdiği dostluk ilişkileri sürekli bir hal kazanmamıştır. Sınır boylarında bulunan beylerin karşılıklı saldırıları zaman zaman iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Nitekim 1223 yılında iki taraf arasında gene çatışmalar yaşanmaya başladı. Eyyûbiler'in kuzeydoğudaki sınır kalelerinden olan Sürmârî Kalesi hâkimi Şerafeddin Ejder askerlerini alarak Gürcistan'a girdi. Başarılı seferler gerçekleştiren Sürmârî emiri bu akınlarının sayısını daha da artırarak birçok Gürcü beldesini yağmaladı; zengin ganimetler elde ederek ülkesine geri döndü.

Sürmârî emiri Şerafeddin Ejder bu başarılı akınlardan sonra, ziyaret etmek, hediyeler sunmak ve gelişmelerden haberdar etmek amacıyla 621 yılının şaban (1223 ağustos-eylül) ayında bağlı bulunduğu Ahlât Ülkesi hükümdarı Melikü'l Muzaffer Şehabeddin Gazi'nin yanına gitti. Sürmârî emiri, kalesinden ayrılıp Ahlât'a geldiğinde Sürmârî'de ona vekâlet etmek üzere emirlerinden birisini bırakmıştı. Emir in bölgeden ayrıldığından haberdar olan Dvin'in (Debil) Gürcü hâkimi Şelve askerlerini

toplayıp Surmârî Kalesi'ne doğru saldırıya geçti ve kaleyi günlerce kuşatma altına aldı. Şelve, bir süre Surmârî Kalesi'nin çevresini yağmaladıktan sonra ülkesine geri döndü. Şelve'nin yaptıklarından haberdar olan Surmârî emîri, Şehabeddîn Gazî'den izin alarak derhal kalesinin imdadına koştu ve Gürcülerin oradan ayrıldıkları gün Surmârî'ye vardı. Emir, Surmârî'deki askerlerini de yanına alarak Gürcülerin takibe koyuldu; yolda onlara yetişti. Gürcü ordusuna karşı derhal saldırıya geçerek onlardan birçok kimseyi öldürdü; ellerinde bulunan Surmârî mallarıyla birlikte ordudaki Gürcülere ait tüm mal ve askeri malzemeleri ele geçirdi.

Dvin hâkimi Gürcü Şelve, bu yenilgiden sonra ülkesine döndü ve yeni bir saldırı için hazırlıklara başladı; ordusunu yeniden tanzim ettikten sonra askerlerini alıp Surmârî Kalesi'ni muhasara etmek üzere yola çıktı. Şelve'nin bu yeni harekâtından haberdar olan Surmârî emiri Şerafeddîn Ejder de savunma hazırlıklarına başladı; kaleyi müstahkem bir hâle getirdi; muhasara altındayken ihtiyaç duyacağı bütün yiyecek maddelerini şehirde depoladı. Bu arada Surmârî emirinin muhbirleri, Gürcülerin Dvin ve Surmârî arasında son derece dar bir vadiye gelip konakladıklarını haber verdiler. O vadide Gürcülere baskın yapmayı düşünen Surmârî emiri derhal harekete geçti. Surmârî askerleri, tan ağarırken belirtilen vadiye yetişti; Eyyûbî emiri askerlerini ikiye ayırdı; bir kısmını vadinin en üst kısmına, diğer yarısını da vadinin alt tarafına yerleştirdikten sonra hücumla geçti ve o saatte uykuda olan düşman askerlerini imha etmeye başladı. Bu savaştan büyük bir başarı elde eden Surmârî'nin Eyyûbî emiri, birçok Gürcü askerini ortadan kaldırmış, birçoğunu da esir almıştı. Esirler arasında Gürcülerin ileri gelen komutanlarının yanı sıra başkumandanları Dvin hâkimi Şelve de bulunuyordu. Esirlerin tamamı Surmârî kalesine gönderildi. Eyyûbî askerlerinden kurtulabilen Gürcü askerleri ise son derece kötü bir halde memleketlerine dönebildiler. Gürcü kraliçesi Rusudan yaşanan bu olaylarla ilgili olarak Ahlât ülkesi valisi Şehabeddîn Gazî'ye değil, Eyyûbîler'in el-Cezire hükümdarı olan Melikü'l Eşref Muzafferüddîn Musa'ya bir mektup yazdı; çünkü Ahlat ve civarını Şehabeddîn Gazî'ye veren o idi, dolayısıyla bölgenin asıl sahibi kendisiydi. Gürcü melikesi mektubunda şunları ifade etti: «Biz aramızda barış

olduğunu zannediyor idik; fakat şu anda Surmârî Kalesi emîri yaptığını yapmıştır. Eğer aramızda barış anlaşması hâlâ söz konusu ise, adamlarımızdan esir edilenlerin derhal serbest bırakılmalarını istiyoruz. Yok, eğer aramızda bulunan barış hükümsüz bir duruma düşmüşse, bunu bilelim ki kendi işlerimizi halletme cihetine gidelim.»

Gürcü kraliçesinden bu sitem ve tehdit içeren mektubu alan Muzafferüddîn Musa, şu aşamada Gürcülerle olan iyi ilişkilerini bozmak istemedi. Muzafferüddîn Musa'nın Gürcülerle ilişkilerini iyi tutmak istemesinin birkaç önemli sebebi bilinmektedir. Evvela, Gürcüler, şu aşamada Moğolların önünde bir set teşkil ediyorlardı; bunlarla bozuşmak hiçbir yarar sağlamazdı. İkinci olarak da büyük Eyyûbî sultanı Seyfeddîn Ebubekir'in vefatından sonra Eyyûbî prensleri arasında gene taht kavgaları başlamıştı. Gürcülerle oluşturulabilecek bir dostluktan bilahare içerideki taht mücadelesinde yararlanılabilirdi. İşte bu gibi sebeplerden dolayı Muzafferüddîn Musa, Surmârî'deki Eyyûbî emirine haber gönderip Gürcü esirleri serbest bırakmasını ve Gürcülerle derhal barış yapmasını emretti. Muzafferüddîn Musa'nın bu emrini yerine getiren Surmârî emiri, hemen Gürcülerle barış imzaladı ve anlaşma gereği olarak da esir alınan askerleri serbest bıraktı.

Celeddîn Harzemşah 1225 yılında Surmârî Çukuru bölgesine girdiği zaman Pasinler aşığındaki bütün Aras boyu ile Kağızman Deresi, Sürmeli Çukuru ve Arasın solundaki Serdarabat ovasına kadar yayılan Surmârî Emirliğinin başında Şerafeddîn Azdera (Ejder) ile Hüsameddîn Hızır bulunuyordu. Celeddîn Mengüberti'nin Azerbaycan'a gelmesi üzerine Surmârî Kalesi hâkiminin ona bağlandığı görülmektedir. Fakat kısa bir sonra Harezmîler'in meliki Celeddîn Mengüberti'nin Azerbaycan'dan ayrılarak Irak'a gitmesi üzerine tekrar Eyyûbîler'e bağlanacak ve Ahlât Eyyûbî valisi Hüsameddîn Ali ile birlikte Azerbaycan'ın fethine katılacaktır.

C. EYYÛBİLER'İN AZERBAYCAN'I ALMASI VE HAREZMİLER'LE İLİŞKİLERİ

Celeddîn Mengüberti'nin hanımı Mihr-i Cihan'ın daveti üzerine Eyyûbîler'in Ahlât valisi Hacib Hüsameddîn Ali yanına 3 bin asker alarak

SÜRMARİ KALESİ

Hüsameddîn Hızır'la birlikte Şaban 624/Temmuz 1227'de Azerbaycana girdi. Celaleddîn Mengüberti'nin Azerbaycan'ı savunmakla görevlendirdiği veziri Şerefülmülk ise Hüsameddîn Ali karşısında oldukça zayıf bir durumdaydı. Elindeki mevcut askerlerle Eyyübî kuvvetlerine karşı koyamayacağını anlayan Şeref el-Mülk, acele olarak Tebriz'e kaçtı. İbnü'n-Nazîf, Şerefülmülk'ün askerleriyle Hüsameddîn Ali'nin karşısına çıktığını yaşanan şiddetli bir savaştan sonra Hacib Hüsameddîn Ali'nin, veziri feci bir yenilgiye uğrattığını, askerlerinin neredeyse tamamını kaybederek büyük bir bozgun yaşayan Şerefülmülk'ün, ordusundan geriye kalan 6 askerini yanına alarak Tebriz'e kaçtığını belirtmektedir. Hangi şekilde olursa olsun Hüsameddîn Ali, Azerbaycana girdikten sonra bu ülkeyi istediği gibi istila etti, çok miktarda mal ve zahire ele geçirdi. Netice itibarıyla Eyyübî komutanı Hacib Hüsameddîn Ali, ele geçirdiği Nahçıvan, Hoy, Merend gibi yerleri hâkimiyeti altına aldıktan sonra Celâleddîn Hârezmşâh'ın hanımı Mihr-i Cihan'ı da yanına alarak Ahlât'a döndü.

Celaleddîn Mengüberti'nin Azerbaycana dönmesi üzerine onun buradaki faaliyetleri Eyyübî emirleri tarafından takip ediliyordu. Kaynakların naklettiğine Surmârî emiri onun her türlü hareketini izliyor, elde ettiği bilgileri Eyyübîler'in Ahlât ülkesi yöneticisi Hüsameddîn Ali'ye bildiriyordu. Hüsameddîn Ali, iyi niyet ve hükümdarına bağlılığı gereği bu bilgileri anında Melikü'l Eşref Musa'ya bildiriyordu. Ahlât valisi Hüsameddîn Ali'nin Muzafferüddîn Musa'nın çıkarlarını ciddi manada koruduğunu fark eden Eyyübî sultanı Melikü'l Kamil Muhammed, kendisinin güçlü kalması yolunda, kardeşinin bu yetenekli valisinin pasifize olmasını istemiştir. Ağabeyine itiraz edecek durumda olmayan Muzafferüddîn Musa onun emrine uyarak bir süre sonra Hüsameddîn Ali'yi görevden aldı, onun yerine daha az yetenekli olduğu bilahare ortaya çıkacak olan İzzeddîn Aybek'i Ahlât'a naip tayin etti.

Celaleddîn Hârezmşâh'ın Ahlât ve çevresini istila etmesinden biraz önce, Surmârî emiri Hüsameddîn Hızır'ın bir kere daha Hârezmîler'in tarafına geçtiği görülmektedir. Bu saf değiştirmenin Hüsameddîn Hızır'ın çok yakın dostu olan Hüsamed-

dîn Ali'nin görevden alınmasıyla ilgili olup olmadığı netleşmiş değildir. Celaleddîn'in Ahlât'ı kuşatma altına aldığı sırada o da Erciş'i muhasara altına almış ve Hârezmîler'e intikalini sağlamıştı. Fakat Eyyübîler'e yaptığı bu ihanet karşılığında başlarda Celaleddîn'den yeterli mükâfatı göremeyecektir. Celaleddîn, Ahlât'ı aldıktan sonra Surmârî'yi ona değil, önemli komutanlarından Orhan'a verdi. Ancak daha sonra Nesevi'nin gayretleriyle Surmârî beyliğinin topraklarını alabilecektir.

Yassıçemen Savaşını kazanan Melikü'l Eşref Musa zaferden sonra Celaleddîn'in işgal ettiği bütün Eyyübî topraklarını geri alındı. Bu arada Surmârî beyleri de tekrar Eyyübîler'e bağlandılar. Bölgedeki imar faaliyetlerini ve idari düzenlemeleri tamamlayan Muzafferüddîn Musa'nın bölgeden ayrılmadan önce yaptığı işlerden biri de Surmârî Kalesi hâkimi Hüsameddîn Hızır ve oğlunu tutuklamasıdır. Baba-oğulu Dımışk'a gönderen Muzafferüddîn Musa, Surmârî'yi doğrudan kendi yönetimine bağladı. Birkaç defa mecburiyetten olsa gerek Celaleddîn'in safına geçmesine rağmen Hüsameddîn Hızır, bölgedeki en güçlü Eyyübî emiriydi. Bölgenin en önemli emirlerinden biri olan Surmârî emirinin görevden alınması, Eyyübîler'in bölge savunusunu zayıflatması yönüyle eleştirilebilir. Bununla birlikte Muzafferüddîn Musa'yı bu şekilde davranmaya iten birden çok unsurun olduğu tahmin edilebilir. Bir keresinde bu emir iki defa Eyyübîler'in tabiiyetinden çıkıp Hârezmîler'e bağlandı. Son bağlanışında Celaleddîn'le birlikte Ahlât ülkesine saldırarak Erciş'in düşmesine yol açtı. Eyyübîler açısından olaya bakıldığında bu affedilecek bir davranış değildir. Diğer yandan Hüsameddîn Hızır, hareketli, atılgan bir emirdi. Kendisinden her şey beklenirdi. Her an komşuları olan Gürcüler'e, Hârezmîler'e yada yaklaşmakta olan Moğollara saldırabilirdi; bu da sürekli Haçlılarla savaşmakta olan Eyyübîleri, asıl cepheden uzak, sonu gelmez maceralara sürükleyebilirdi. Bu yüzden Melikü'l Eşref, kuzey sınırlarının kargaşasız olmasını, askerlerinin burada meşgul olmak zorunda kalmamasını istediğinden dolayı Hüsameddîn Hızır ve oğlunu görevden almıştır denilebilir. Fakat bilahare görülecektir ki bütün tedbirlere rağmen bölge tam bir savaş alanına

dönüşecek, diğer Müslüman emirliklerle beraber Ahlat ülkesindeki Eyyûbî şubesi de Moğol kasırgası içinde kaybolup gidecektir.

Uzun süredir bölgede varlığını sürdüren Surmârî Emirliği, Hilat Eyyûbî hükümdarı Melikü'l Eşref'in, Hüsameddîn Hızır ve oğlunu görevden almasıyla tamamen ortadan kaldırılmıştır.

D. EYYÛBÎLER'İN SURMÂRÎ EMİRLİĞİ'NDEN KALAN ESERLER

a.Surmârî Kalesi:

Surmârî Emirliği'nden günümüze ulaşabilen en önemli yapı Surmârî Kalesi'dir. Kalenin kimler tarafından ve ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir Bilinen kesin en eski bilgi X ve XI. yüzyılın ilk yarısında bu kalenin Şeddadî emirlerinin elinde olduğudur.

Verilerin azlığı kalenin konumu güçleştirmektedir. Ancak eldeki kalıntılardan kalenin planı ve arazideki konumunu çıkarmak mümkündür. Kuzey, güney ve doğu taraftan tamamen doğal bir şekilde korunan kalenin, kuzey tarafında ikiz bir kuleyle, bir de sur ayağı olduğu anlaşılan bir kalıntının dışında bugün başka hiçbir izi kalmamıştır. Her ne kadar kaynaklarda kuvvetli kuleleri olan kalenin biri dış, biri de iç olmak üzere iki kapısı olduğu belirtiliyorsa da, kaleden günümüze ulaşan kısımlarında bunlar artık yer almamaktadır. Kalenin bulunduğu noktanın nehirden oldukça yüksek olması, güney, güneybatı ve doğudan da derin bir vadiyle kuşatılması, kaleyi yüksek bir tepe üzerindeymiş gibi göstermektedir. Tüm bunlardan da anlaşıldığı üzere kale üç yönden derin vadilerle kuşatılmışken, batı yönünden açık araziye bakmaktadır.

Kale, konum itibarıyla Aras Nehri'nin hemen güney kenarında, oldukça dik bir vadinin üzerinde yer almaktadır. Nehir, kalenin olduğu bu yerde derin bir vadi içinde akmaktadır. Kale, kuzeyden Aras nehriyle, güney ve doğudan da içinde kurumuş dere yatağı olan derin bir başka vadiyle kuşatılmıştır.

1403-1406 yılında yöreyi gezen İspanyol Elçi Clavijó'nun, Surmârî hakkında verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Clavijó'ya göre: "... bize anlatıldığına göre Tufandan sonra kurulan ilk yer burasıdır. Biz buraya

29 Mayıs Perşembe günü öğle üzeri ulaştık. Surmârî büyük bir şehirdir. Ararat Dağı buradan altı fersah ötelere kadar uzanıyor. Nuh'un gemisi bu dağın üzerine konmuştu. Aras Nehri'nin kenarında olan Surmârî, bir taraftan derin bir vadiyle çevrilmekte, diğer taraflarında da sarp dağlar yükselmektedir. Bu bakımdan şehir son derece muhkem bir yerdedir. Kapısı üzerinde kuvvetli kuleleri olan bir kalesi vardır. Kalesinin biri dış, biri de iç olmak üzere iki kapısı vardır..."

Kale surlarının temel kalıntıları batı tarafında görülmektedir. Dış surların kalınlığı yaklaşık 2 m. kadardır. Bu surdan yaklaşık 50 m. doğuda aynı kalınlıkta II. Surla karşılaşılır. Bu II. surdan 30 m. ilerde de kısmen ayakta olan İç kale ile karşılaşılır. II. sur ile iç kale arasında kalan yerde çeşitli yapı kalıntıları görülmektedir.

Mevcut kalıntıları itibarıyla iç kale, 17X8 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı bir yapıdır. iç kalenin, kuzey, doğu ve güney surlarının kalınlığı 1.40 m., batı surunun kalınlığı ise 2.00 m.dir. düzgün kesme taş malzemeye inşa edilmiştir. Doğu cephesinde 4 adet mazgal pencere yer almaktadır.

Kalenin dikkat çeken bir diğer yapı kalıntısı ise ikiz gözetleme kule kalıntısıdır. İç kalenin kuzeyinde ve Aras Nehri'ne bakan uç kısımda ikiz kulenin kalıntıları yer almaktadır. Kule, nehrin kıvrılarak aktığı vadiyi gözetlemektedir. İki renkli düzgün kesme taş malzemeye inşa edilmiştir. İçten tonoz örtülü kulenin dış örtüsü yıkıktır. Giriş kapısının olduğu güney cephesi de oldukça harap haldedir.

Surmârî Kalesi (Karakale), 17.03.1989 tarihinde Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 128 no.lu kararıyla, askeri kale grup ve tanımı ile koruma altına alınmıştır.

b. Zor Köyü'ndeki Ejder (Harmandöven) Kervansarayı:

Ejder Kervansarayı, tarihi İpek Yolu üzerinde Batum-Tebriz kervan yolu ile Batum - Tiflis - Bakü - Şirvan - Divin ve Ani kervan yolu güzergahı üzerinde konaklama yeri olarak kullanılmıştır. Yapıt, günümüzde İğdır ilinin merkez yerleşim alanına 15 km mesafede, Kervansaray (Zor) Köyü'nün batısında yer almaktadır. Han üzerinde herhangi bir kitabe yok-

SÛRMARİ KALESİ

tur. Ancak süsleme açısından XIII. yy taş işçiliğinin güzel bir örneğidir. Z. Acar ve H. Buyruk kaynak göstermeksizin bu hanın dönemin Surmârî Emiri Şerafeddin Ejder (Ezdera) tarafından yaptırıldığını söylemektedirler.

Doğu-batı yönünde konumlanmış olan kervansaray dikdörtgen planlıdır. Dışarıdan kulelerle desteklenmiştir. Plan olarak üç bölmeli sahin ve arkada üç nefli kapalı hol sisteminden ibarettir. Giriş portalı sivri kemerli olup, zengin süslemeleri ile monoton olan cepheyi canlandıran tek mimari öge olarak gözükmektedir.

İç kısma açılan ikinci kapı sivri kemer ile geçilmiştir. Giriş portalı üzerinde yer alan bitkisel süslemeler ve kıvrık dallar ile işlenmiş, baklava motifi ile sivri kemer oluşturulmuştur. Bu süslemelerin ortasında oluşan yıldızların içerisinde mavi-yeşil aynalar yer almaktadır. Kapının halk arasında adı "Aynalı Kapı" olarak geçmektedir. Bu tür özellikleri ile kendine has bir mimari yapı göze çarpmaktadır.

Ana giriş antresinin sağında ve solunda iki oda yer almaktadır. Her iki odada duvar yüzeylerinde nişler bulunmaktadır. Soldaki odanın tonozu çapraz kaburgalı tonoz şeklinde yapılmış olup yıldız şeklinde süslemelerle ışıklandırılmıştır. Sağ kenardaki oda düz tonoz şeklinde geçilmiştir. Giriş odasının köşe noktasından dar bir merdivenle yukarıdaki teras bölümüne çıkılmaktadır. Üst katta yuvarlak kemerli bir kapı ile terasa çıkılmaktadır. Giriş antresinden sonra sivri kemerli kapıdan geçildiğinde, üç nef yer almaktadır. Ana nef sağ ve sol neflere oranla daha büyük olup sekiz ayak üzerine oturmuş, dokuz kemer ile geçilmiştir.

Yapılan kazı sonucu elde edilen veriler ise: Sağ ve sol neflerde sekiler yer almakta olduğu bu kazı çalışması ile tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra çatıda yapılan kazı çalışması sonucu oluk bulunmuştur. Ana girişin ve iç kapının çevresinde yapılan kazı sonucu yapının zemin kodu bulunmuş olup, zemin döşemesinin de yapısı hakkında fikir sahibi olmamız sağlanmıştır.

Mevcut yapının konumu; kısmen yıkılmış olup, üst örtü sistemini oluşturan tonozların büyük bir kısmı çökmüştür. Mevcut yapıyı strüktürel açıdan ele aldığımızda; kemerlerle taşınan tonozların oluşturduğu

basma kuvveti, dış cepheye yapılan destek payandaları ile taşınması sağlanmıştır. Duvarlara gelen yayılı yük, bu taşıyıcı elemanlar vasıtası ile dağıtılarak taşıyıcı sistemi oluşturulmuştur. Yapının her iki cephesinde beş+beş olmak üzere toplam on adet destek payandası bulunmaktadır.

Sol yan cephe duvarlarının büyük oranda göçmesi ile sol nefin üst örtü sistemi çökmüştür. Bunun nedeni sol cephedeki payandaların yıkılması olmalıdır. Sağ yan cephe duvarlarının sol cephenin aksine daha sağlam kaldığını görmekteyiz. Sağ yan cephede yer alan payandaların ayakta kalmasıyla bağlantılı olarak, sağ iç nefin tonoz örtüsünün büyük bir bölümünün sağlam olduğunu görmekteyiz.

İç kısımda yer alan taşıyıcı niteliği taşıyan duvarlar kısmi olarak tahrip olmasına karşın, taşıyıcı özelliğini kaybetmediğini görmekteyiz. Orta nefin üzeri tamamen yıkılmış durumdadır. Bu yıkılma sonucu iç kısımda toprak ve çatı döşemesinde yer alan taşlar zeminde bulunmaktadır.

E. SONUÇ

Tuzluca ile İğdır arasında yer alan Surmârî Kalesi, XI. yy dan beri Surmârî Beyliğine merkezlik etmekteydi. Eyyûbiler'in Ahlât ülkesini kontrolleri altına almalarıyla birlikte, bu beylik de Eyyûbiler'e bağlandı. Bulunduğu konum itibarıyla Gürcistan üzerine seferlere çıktığı gibi, Gürcüler tarafından gerçekleştirilen saldırılara da karşı koyuyordu. Surmârî emirinin faaliyetleri bazen Eyyûbi Devletinin stratejisine ters de düşebiliyordu. Bu durumlarda yapılan ikazlara göre tavrını düzeltiyor, faaliyetlerini sınırlandırıyordu. Bu bağlamda Gürcülerin Dvin komutanı Şelve'nin Surmârî bölgesine girmesi, buna mukabil Surmârî emirinin karşı saldırı gerçekleştirerek Gürcü ordusunu yenilgiye uğratması, daha sonra da pek çok asker ve komutanlarını esir alması zikredilebilir.

Eyyûbiler'in Azerbaycan'a yakın olan bölgeleri Surmârî emiri Hüsameddin Hızır'ın yönetimindeydi. Azerbaycan'daki gelişmeleri yakından takip ediyor, başta Ahlât valisi Hacib Hüsameddin Ali olmak üzere Eyyûbi ileri gelenleri haberdar ediyordu. İldenizlilerin zayıflaması daha sonra da çökmesinden sonra bölgeye hâkim olan Harezmiler'in yaptıklarını takip ediyordu. Fakat bir müddet sonra Celaleddin

Ejder Kervansarayı.

Mengüberti'nin bölgeye gelmesi, Hüsameddîn Hızır'ın ona tabi olmasıyla sonuçlanacaktır. Bu tabiiyet uzun sürmeyecek, Celaleddîn'in Azerbaycan'dan ayrılıp Irak'a gitmesi üzerine tekrar Eyyûbîler'e bağlanacaktır. Celaleddîn Mengüberti'nin karısının Harezmîler'e karşı Eyyûbîler'den yardım istemesi üzerine Eyyûbîler'in Ahlat valisi Hüsameddîn Ali, Hüsameddîn Hızır'ı da yanına alacak, Azerbaycan'a girerek prensesi Ahlat'a getirecektir. Ahlat'ın Eyyûbî valisi Hacib Hüsameddîn Ali'nin Azerbaycan'ı ele geçirme hareketinin bütün safhalarında Surmârî emiri Hüsameddîn Ali önemli roller oynadı.

Ahlat valisi Hüsameddîn Ali'nin, ağabeyi Melikü'l Kamil'in yönlendirmesiyle Melikü'l Eşref Musa tarafından görevden alınmasından sonra, Surmârî emiri Hüsameddîn Hızır'ın, Ahlat ülkesini ele geçirmek amacıyla bölgeye gelen Celaleddîn Mengüberti'nin safına bir kere daha geçtiğini görmekteyiz. Bu durum aslında bölgedeki en güçlü hükümdara yanaşarak varlığını sürdürme politikasının güzel bir örneğidir. Hüsameddîn Hızır, Celaleddîn'le birlikte Eyyûbî Ahlat'a saldırmış, Erciş düşmesine yol açmıştır.

Yassıçemen savaşından sonra Eyyûbîler'in Doğu Anadolu'daki bütün topraklarını Harezmîler'den geri aldığı zaman, Surmârî emirliğinin gene Eyyûbîler'e bağlandığı görülmektedir. Fakat Melikü'l Eşref, Hüsameddîn Hızır'a olan itimadını kaybettiğinden dolayı onu ve oğlunu Surmârî emirliğinden aldı. Bölgeyi doğrudan Eyyûbî valileri eliyle yönetti.

Eyyûbîler'e tabi bu emirlik tarafından yapılp günümüze ulaşabilen başlıca eserler Surmârî Kalesi ile Ejder (Harmandöven) Kervansarayıdır.

DİPNOTLAR

- 1 Hasan Buyruk, *Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla Iğdır*, Iğdır, 2007, 135.
- 2 Hovannisian, Richard, G., "Armenia During The Seljuk and Mongol Periods", *The Armenian People From Ancient to Modern Times*, Vol. I, New York, 1997, 245.
- 3 Sadrüddîn Ebu'l Hasan Ali b. Nasır b. Ali el-Hüseynî; *Ahbarü'd-Devleti's Selçukiyye*, Çev: Necati Lügal, Ank., 1999, 24.
- 4 09.09.2008'de, http://www.igdir.bel.tr/fasikul/igdir_kulturu/birinci_bolum/a/pdf/b_tarih_igdir_sehrinin_adi.pdf
- 5 İbrahim Kafesoğlu; *Selçuklular*, İ. A., X, 371. Halil İnalçık; *Erzurum*, İ. A., IV, 349.
- 6 V. Minorsky, *Studies in Caucasian History*, New York, 1953, 84, dipnt 1.
- 7 Kaynak: 09.09.2008 tarihli http://www.igdir.bel.tr/fasikul/igdir_kulturu/birinci_bolum/a/pdf/b_tarih_igdir_sehrinin_adi.pdf
- 8 Buyruk, a.g.e., 136
- 9 Minorsky, a.g.e., 88 ve dipnt.4.
- 10 İbnü'l Esir; *el-KamilFi't-Tarih*, (Çev: Abdülkerim Özyaydın), İstanbul, 1987, XI, 228
- 11 İbnü'l Esir; *el-Kamil*, XI, 234-235
- 12 **Atabek İwan**: Ahlat'a karşı 1209/10 yılında düzenlenen sefere katılır. Ancak Ahlat Eyyûbî Emirine esir düşer. Bunun üzerine kızı T'amt'a' Melik Eşref'le evlenir. Böylece Eyyûbîler'le akrabalık kurulmuş olur. 1231 yılına kadar da tahtını elinde tutar. Bkz. R. Bedrosian, *the Turco-Mongol Invasions and The lords of Armenia in The 13-14th. Century*, 1979, 167; Minorsky, a.g.e., 149-150. İwan'ın Ahlat saldırısı ve sonuçları hakkında fazla bilgi için bkz: Ahmet Demir; Tatvan'ın Bağlı Bulunduğu Ahlat

SÜRMARİ KALESİ

- ve Çevresinde Eyyûbî Hakimiyeti, *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan Ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2008, 147-149
- 13 Minorsky, a.g.e., 102-103.
- 14 Hovannisian, Richard, G., "Armenia During The Seljuk and Mongol Periods", *The Armenian People From Ancient to Modern Times*, Vol. I, New York, 1997, 253.
- 15 Bedrosian, a.g.e., 264. dpnt. 31.
- 16 Kadı Bahaeddîn İbn-i Şeddad; *Kitabü's-Siretü's-Selahaddîn*, 191. İbnü'l Esir; *el-Kamil*, XII, 38-41, 63, 78. Bar Hebraeus; *Abul Farac Tarihi*, Ankara, 1987, II, 459. Abdulgani Bulduk; *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, Elazığ, 2004, 103. Malcolm Cameron Lyons ve D.E.P. Jackson; *Selahaddîn Kutsal Savaşların Politikaları*, Çev. Zehra Savan, İstanbul, 2006, 392, 404. Ramazan Şeşen; *İmadeddîn Katib el-İsfahani'nin Eserlerinde Anadolu Tarihiyle ilgili Bahisler*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi III, Ankara, 1971, 357-358. Aynı mlf.; *Salahaddîn Eyyûbî Ve Devlet*, 147. Ahmet Demir; *Urfa Ve Çevresi Eyyûbiler Tarihi*, İstanbul, 2008, 76-79.
- 17 İbnü'l Esir; *el-Kamil*, XII, 211-212, 228-229. İbn-i Kesir; *el-Bidaye*, (Çev. Mehmet KESKİN), İstanbul, 1994, XIII, 136. Bar Hebraeus; *Abul Farac Tarihi*, II, 489-490. Komisyon; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1992, VI, 347. Faruk Sümer; *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 54. Erdoğan Merçil; *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 242. Faruk Sümer; *Tuğrul-Şah*, İA, 42.
- 18 Kaynak: 09.09.2008 tarihli
<http://www.igdirkulturturizm.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF32CB65736F5E0D5E01E9BE68C047FEF5>
- 19 Ahmet Demir; *a.g.m.*, 156.
- 20 **Dvin**: Yakut'a göre Dvin, Tiflis yakınlarında, Azerbaycan sınırının sonlarında, İran bölgesinde bulunan bir şehirdi ve Aran bölgesinde yer alıyordu. (Bkz. Yakut, *Mucemül-Büldan*, IV, 112). Şerefhan, Dvin'in kendi döneminde (1597) harap halde olduğunu belirterek *Kerniçğir* diye adlandırıldığını söyler (Şerefhan; *Şerefname*, 71). İbn-i Hallikan'a göre eski Azerbaycan'ın kuzeyinde bulunan kadim Kerîç şehri civarına (İbn-i Hallikan; *Vefayat*, VII, 255-259), *Tarihü'l Hamis'e* göre Azerbaycan'ın İran tarafına düşmekteydi (Şeyh Hüseyin b. Muhammed b. Hasan el-Diyarbakri; *Tarih ül Hamis Fi ahvali Nefayisin*, 387). Dvin, önceleri Ermeniyeye'nin en önemli şehirlerinden. Bugün, Erivan'ın güneyinde 40. kuzey enleminin altında, Artaxata (Artaşat) harabelerinin biraz kuzeyinde bulunan önemsiz bir köydür. Dvin ismi Süryanice'de Devin, Yunanca'da Prokopius ve Arapça'da Debil şeklinde geçmektedir. Şehir, Ermeniyeye'nin İran'da bulunan kısmına merkez olmak üzere Sasanilerden II. Hüsrev (Keyhüsrev) tarafından inşa edilmiştir. İslam fetihleriyle birlikte Dvin, bölgenin merkezi olmaya devam etmiştir. (Bkz: M. Streck; *Dvin*, İ.A. III, 682-683.) Dvin, Eyyûbiler'in ata yurdudur. Eyyûbiler'in kurucusu I. Selahaddîn Yusuf'un dedesi Mervan oğlu Şadi, Dvin'den Irak'a gelmiş ve yerleşmiştir (İbn-i Hallikan; *el-Vefayat*, VII, 255-259).
- 21 İbnü'l Esir; *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 374. Ahmet Demir; *a.g.m.*, 156-157.
- 22 **Russudan**: Gürcü kraliçesidir. Kaynaklar, o dönem Gürcü hükümdarından bahsederken "Gürcü Meliki" tabirini kullanmaktadırlar. Fakat eldeki bilgilere göre o tarihte Gürcülerin başında bir kral değil Russudan adlı kraliçe bulunuyordu. Bu kadın, Erzurum'un Selçuklu emiri Tuğrulşah'ın Hıristiyanlığı kabul eden oğullarından biriyle evlenmiş, bu evlilikten David adlı bir erkek, Tamar adlı bir kız çocuğu dünyaya getirmişti. 1221 yılında Gürcü kraliçesi Tamar'ın oğlu kral IV. Giorgi Moğol saldırılarına karşı koymuş; fakat Tiflis'in güneyinde yaşanan bu savaşta, kaçmak zorunda kalmıştı. Bu Gürcü kralının ölüm tarihi belli değildir. Gene Celaleddîn Hârezmşah, 1225'te Tiflis'i ele geçirmeden önce Russudan kumandasındaki Gürcü ordusunu bozguna uğratmıştı. Dolayısıyla büyük bir ihtimalle 1223 tarihinde Gürcülerin başında IV. Giorgi'nin kız kardeşi kraliçe Russudan bulunuyordu. Daha fazla bilgi için bkz: İbnü'l Esir; *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 375-376. Steven Runciman; *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), Ankara, 1992, III, 212,214. Niko Berdzenişvili-Simon Canaşa; *Gürcistan Tarihi*, (Çev.: Hayri Hayrioğlu), İstanbul, 1997, 162.
- 23 İbnü'l Esir; *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 374.
- 24 Ahmet Demir; *a.g.m.*, 156-158.
- 25 İbnü'l Esir; *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 375.
- 26 http://www.igdir.bel.tr/fasikul/igdir_kulturu/birinci_bolum/a/pdf/b_tarih_igdir_sehrinin_adi.pdf
- 27 Nesevi; *Celalü'ttin Harezemşah*, (Çeviren: Necip Asım), İstanbul, 1934, 101.
- 28 Nesevi; *Celalü'ttin Harezemşah*, 101.
- 29 İbnü'l Esir; *el-Kamil*, XII, 433. Nesevi; *Çelalü'ttin Harezemşah*, 101. İbnü'n-Nazîf; *Tarihü'l Mansurî*, Neşreden: Ebu'l-İyd Dudu, Cezayir, 1981, 153. İbn-i Kesir; *el-Bidaye*, XIII, 242. Ahmet Cevdet; *Kıyas-ı Enbiya*, VI, 38. Abdurrahim Şerif; *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul, 1931, 46-47. V. Minorsky; *Merend*, İA, VII, 760. Rahmi Tekin; *Ahlat Tarihi*, İstanbul, 2000, 78. Nesevi, Eyyûbî emirinin prensesi Ahlat'a götürdüktan sonra Azerbaycan'a tekrar döndüğünü, mezkur fetihleri bu seferle gerçekleştirdiğini kaydetmektedir. (Bkz: Nesevi; aynı yer)
- 30 Daha fazla bilgi için bkz: Ahmet Demir; *a.g.m.*, 174-177.
- 31 Önder Kaya; *Selahaddîn Sonrası Anadolu'da Eyyûbiler*, İstanbul, 2007, 200.
- 32 Nesevi; *Celalü'ttin Harezemşah*, 115.
- 33 Nesevi; *Celalü'ttin Harezemşah*, 129-130.
- 34 İbnü'n-Nazîf, *Tarihü'l Mansurî*, 219.
- 35 Buyruk, *a.g.e.*, 137-144.
- 36 <http://herverdenhaber.com/V1/Pg/CityInfoDetail/CityName/Igdir/CityCode/76/Infold/549>. http://www.igdir.bel.tr/fasikul/igdir_kulturu/birinci_bolum/a/pdf/ab_kaleler_kuleler.pdf.
- 37 http://igdirozeldare.gov.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=123
- 38 Aydın Mızrak, *Iğdır Zor Köyü Kervansarayı Proje Çalışması*, (Y.Y.Ü., Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Yük. Lis. Tezi), Van, 2007, 35. Buyruk, *a.g.e.*, 224.
- 39 <http://www.bayramcevik.com/2008/08/ejder-kervansaray-aratirma-yazs.html>

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- http://www.igdir.bel.tr/fasikul/igdir_kulturu/birinci_bolum/a/pdf/b_tarih_igdir_sehrinin_adi.pdf
- http://igdirozelidare.gov.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=123
- <http://www.igdirkulturturizm.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF32CB65736F5E0D5E01E9BE68C047FEF5>
- <http://heryerdenhaber.com/V1/Pg/CityInfoDetail/CityName/Igdir/CityCode/76/InfoID/549>
- Abdulgani Bulduk; *Mardin Tarihi*, Ankara, 1999
- ; *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, Elazığ, 2004.
- Alâeddîn Ata Melik Cüveynî; *Tarih-i Cihangüşa*, (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara, 1988, II
- Bar Hebraeus; *Abul Farac Tarihi*, Ankara, 1987, II
- Barthold , W.; *Şirvanşah*, İA, XI, 573-575
- Bayhan, Ahmet Ali; *Diyarbakır Ve Çevresindeki Eyyubi Eserlerinden Örnekler*, Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, İzmir, 2004
- Becker, C.H.; *Efdal (Abu'l hasan Ali)*, İ.A. IV, 130-131.
- ; *Eşref*, İA, IV, 395-396.
- ; *Eyyübiler*, İ.A. IV, 424-429
- ; *Adil (el-Melikü'l Adil I. Abu Bekr Muhammed B. Ayyub)*, İ.A. I, 139-141.
- ; *Adil (el-Melikü'l Adil II. Abu Bekr Seyfeddin)*, İ.A. I, 141.
- Bedrosian, R.; *The Turco-Mongol Invasions and The lords of Armenia in The 13 -14th. Century*, 1979
- Berdzenişvili, Niko-Canaşia, Simon; *Gürcistan Tarihi*, (Çev.: Hayri Hayrioğlu), İstanbul, 1997
- Beyyumi, Ali; *Kuruluş Döneminde Eyyübiler* (Çeviren: Abdülhadi Timurtaş), İstanbul, 2005.
- Buyruk, Hasan; *Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla Iğdır*, Iğdır, 2007.
- Demir, Ahmet; *Eyyübi Devletinin Kültürel Ve İktisadi Yapısı*, D.Ü.E.F. Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi), Diyarbakır, 1993.
- ; *İslam'ın Bitlis Ve Çevresine Geliş Şekli*, Şamram Dergisi, S.5, Şanlıurfa, 2001
- ; *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, İstanbul, 2004 (2008'de II. Baskı)
- ; *Eyyübiler Dönemi Urfa Tarihi*, Seyir Dergisi, S.11/12, Şanlıurfa, 2005, s.187-198.

- ; *Urfa Ve Çevresi Eyyûbîler Tarihi*, İstanbul, 2008
- ; *Eyyûbîler Devrinde Nusaybin*, Makalelerle Mardin I, İstanbul, 2007, 325-347.
- ; *Tatvan'ın Bağlı Bulunduğu Ahlât Ve Çevresinde Eyyûbî Hâkimiyeti* Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan Ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, 31 Ağustos-02 Eylül 2007, İstanbul, 2008, 123-202
- ; *Eyyûbîlere Tabi Olarak Artukiler*, I.Uluslararası Artuklu Sempozyumu, 25-27. 10. 2007, (Artuklular I), Mardin, 2008, 89-118.
- ; *Meyyâfârkîn Eyyûbîleri (1185-1260)* Uluslararası Silvan Tarihi Sempozyumu, 25, 26, 27 Nisan 2008, Silvan/ Diyarbakır.
- ; *Eyyûbîler Döneminde Hilvan Mintikası*, GAP Ekseninde Gelişen / Değişen Hilvan Sempozyumu, 24-25 Mayıs 2008, Hilvan/Şanlıurfa, 296-299.
- ; *Eyyûbîler Döneminde Van Gölü Havzası*, IV. Uluslar arası Vangölü Havzası Sempozyumu, 17-21 Haziran 2008, Ahlât/Bitlis.
- ; *Eyyûbîler Devrinde Lice Ve Çevresi*, Ulusal Lice Sempozyumu, 5-6 Eylül 2008, Diyarbakır/Lice.
- Ebü'l Fida; *el-Muhtasar Fi Ahbarü'l Beşer*, Beyrut, 1997, I-II.
- Eliyarlı, Süleyman; *Azerbaycan Tarixi*, Bakı, 1996
- el-Erini, es-Seyyid el-Baz; *el-Eyubiyun*, Kahire, trs
- Fethi b. Ali el-Bundari; *Senau'l Berkü's-Şami*; (Tahkik: Fethiye Nebravi), byy, 1979.
- Hasan, H. İbrahim; *İslam Tarihi*, Trc: İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, İstanbul, 1987, I-VI
- Hitti, Philip K.; *İslam Tarihi*, Çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1981, IV
- Hovannisian, Richard, G., "Armenia During The Seljuk and Mongol Periods", The Armenian People From Ancient to Modern Times, Vol. I, New York, 1997, 241-271.
- İbn-i Kalanisî; *Zeylü Tarihi Dimaşk*, (İngilizceye Çeviren: H.A.R. Gibb, M.A.), London, 1932
- İbn-i Bibi; *el-Evamirü'l Ala'iyeh Fi'l-Umuri'l Ala'iyeh*, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara, 1996, I-II
- İbn-i Cübeyr; *Rihlet / Endülüsten Kutsal Topraklara* (Çev. İsmail Güler), İstanbul, 2003
- İbn-i Hallikan; *el-Vefayat*, Beyrut, trs., I, III, VII
- İbn-i Kesir; *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (Çev. Mehmet KESKİN), İstanbul, 1994, XIII
- İbn-i Şeddad; *el-Alak el-Hatıra Fi Zikr Umara el-Şam vel-Cezira*, Dimaşk, 1978.
- İbn-i Vasil; *Müferricü'l-Kürub Fi't-Tevarihi Beni Eyyûb*, nşr. Cemaleddin Şeyyal, Kahire, 1953, I-II
- İbnü'l Adim; *Bugyetü't-Taleb Fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, Çev: Ali Sevim, Ankara, 1989.
- İbnü'l Esir; *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Çev: Abdülkerim Özyayın), İstanbul, 1987, VII, IX, XI, XII
- ; *Tarihü'l-Bahir fi'd-Devleti'l-Atabekiye*, Kahire, 1963
- İbnü'l Furat; *Tarihi İbnü'l Furat*, Tahkik: Hasan Muhammed Şema'a, byy. 1970, V/I
- İbnü'n-Nazif; *Tarihü'l Mansurî*, Neşreden: Ebu'l-İyd Dudu, Cezayir, 1981
- İnalcık, Halil; *Erzurum*, İ. A., IV, 340-357.

- Kadı Bahaeddin İbn-i Şeddad; *Kitabü's-Siretü's-Selahaddin*, byy ve trs.
Kafesoğlu, İbrahim; *Selçuklular*, İ. A., X, 353-416.
Kâtip İmadeddin el-İsfehani; *Berküş-Şami*, İstanbul, 1979, V
Kaya, Önder; *Selahaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbiler*, İstanbul, 2007
Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî; *Müsameretü'l Ahbar*, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara, 2000
Komisyon; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1992, VI, VII, VIII, IX
Komisyon; *Selahaddin'in Mirası*, Çev: Serdar Şengül, Bilal Öztunç, İstanbul, 2000
Köhler, Wilhelm; *Bitlis ve Halkı*, (Çev. Haydar Işık), İstanbul, 1989
Lyons, Malcolm Cameron ve Jackson, D.E.P; *Selahaddin Kutsal Savaşların Politikları*, Çev. Zehra Savan, İstanbul, 2006.
Merçil, Erdoğan; *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1993
-----; *Sultan Selahaddin Eyyûbi'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri*, Belleten, Ankara, 1990, LIV, S.209
Mızrak, Aydın; *İğdir Zor Köyü Kervansarayı Proje Çalışması*, (Y.Y.Ü., Sos. Bil. Enst., Basılmamış Yük. Lis. Tezi), Van, 2007.
Minorsky, V.; *Studies in Caucasian History*, New York, 1953.
-----; *Özbek*, İA, IX, 488-490.
-----; *Merend*, İA, VII, 759-760.
-----; *Kürtler*, İA, VI, 1089-1114
-----; *Meyyafarkin*, İ.A. VIII, 195-201.
Nesevi; *Celâleddin Hârezmşâh*, Çev: Necib Asım, İstanbul, 1931
Runciman, Steven; *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), Ankara, 1992, II-III
Sadrüddin Ebu'l Hasan Ali b. Nasır b. Ali el-Hüseynî; *Ahbarü'd-Devleti's Selçukiyye*, Çev: Necati Lügal, Ankara, 1999
Sobernheim, M.; "Melik-üs-Salih" İ.A. VII, 674-678
-----; "Salahaddin Eyyubi" İ.A. X, 103-110
Solmaz, Gürsoy; *Erzurum-Kars ve Yöresi Kaleleri (XI. yy-XV. yy)*, (Atatürk Üniv., Sos. Bi. Enst. Yük. Lis. Tezi), Erzurum, 1994.
Sümer, Faruk; *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, Ankara, 1990
-----; *Ahlat Şehri Ve Ahlatşahlar*, Balleten, Ankara, (Ağustos 1987), L, S.197
-----; *Ahlât*, DİA, II, 19-22.
Streck; *Ermeniye*, İ.A., IV, 317-326. (Tadil: Mükrimin Halil Yınanç)
-----; *Ahlât*, İ.A. I, 161
Şemseddin Sami; *Eşref*, Kamûsu'l A'lâm, İstanbul, 1898, Mihran Matbaası, II, 973-974
-----; *Salahadin-i Eyyubi* Kamûsu'l A'lâm, İstanbul, 1894, IV, 2964

- ; *Eyyubiler Kamûsu'l Alâm*, İstanbul, 1889, II, 1175
- ; *Eyyub (Necmeddîn İbn-i Şadi) Kamusu'l Alam*, İstanbul, 1889, II, 1174
- Şerefhan; *Şerefname*, (Çev: M. Emin Bozaslan), İstanbul, 1990
- Şerif, Abdürrahim; *Ahlât Kitabeleri*, İstanbul, 1931
- Şeşen, Ramazan; *Salahaddîn Eyyûbî Ve Devlet*, İstanbul, 1987
- ; *Selahaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul, 1983.
- ; *İmadeddîn Katib el-İsfahani'nin Eserlerinde Anadolu Tarihiyle ilgili Bahisler*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi III, Ankara, 1971
- ; "Mervanilerden Eyyûbîler Döneminin Sonuna Kadar Cizre" Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, İstanbul, 1999
- Takuş, Mehmed Sehil; *Tarihü'l Eyyûbîyun Fi Mısır Ve Biladi'ş-Şam ve İklimü'l Cezire*, Beyrut, 1999
- Taneri, Aydın; *Celâlu'd-Din Hârezmşâh ve Zamani*, Ankara, 1977
- Tekin, Rahmi; *Ahlât Tarihi*, İstanbul, 2000
- Ulvan, Abdullah N; *Kudüs Fatihî Selahaddîn-i Eyyûbî*, İstanbul, 1992
- Yakut el-Hamevî; *Mü'cemü'l Büldân*, II-IV
- Yınanç, Mükrimin Halil; "Bitlis" İ.A. II, 657-664.
- ; *Celâleddîn Hârezmşâh*, İA, III, 49-53